

ГЕОРГИ ВЪЛЧЕВ

КОГАТО ОРАКУЛИТЕ НАПУСНАТ ХРАМА . . .

Един литературен седемнайсетгодишен седмичник и един литературно-художествен месечник на седемдесет и осем години ще празнуват не след дълго кръгли юбилеи — годишнини на устремна и неспокойна дейност. Винаги са били централни органи, но никога така спонтанно и проникновено не са обгръщали словашката (и не само словашката) литературна мисъл и художествена практика, както през последните години или по-точно след историческия XXII конгрес на КПСС. И в „Kultúrny život“ и в „Slovenské pohľady“ намират все по-често място прозорливи синтетични прегледи на литературния процес от изток и запад; на страниците им се разкриват все нови и нови сфери, дръзнновения и прояви на неспокойната творческа мисъл. Още с външното си оформление, чуждо на фалшивата поза и абстракция и на статичния и анахроничен натурализъм, двете словашки периодични издания напомнят за своя вътрешен облик.

В този конспектиран преглед ще проследя само отделни епизоди от широката размяна на възгледи и полемики за съвременната словашка поезия, проза, за отношението между днешното изкуство и традиционния реализъм в „Културни живот“ и в сп. „Словенске похляди“ през първото полугодие на т. г.

Разбира се, тези разговори и полемики не започнаха и не завършиха през изследваното полугодие. Да се чакат обаче заключителни резолюции би означавало да не разбираме характера на новия възродителен литературно-критичен кипеж, който макар и да има някакво начало не обещава да завърши скоро.

Историята на словашката литературна критика е тясно свързана с историята на поезията.

Само малък процент от словашките литературни критици са били без поетични амбиции. Словашкият класик, прозаикът Ян Калинчяк от средата на миналия век е разкрил своя критически ум не в белетристичната си практика, а в поезията. Светозар Ваянски, поет и прозаик от края на деветнадесети и началото на нашия век, е бил преди всичко критик на поезията. От това време произхожда и критическият идеал: „Добрата критика е ключ, който отваря вратите на храма; тя е и повече от ключ — умен и добър ключар, който те води за ръка вътре в храма!“

От началото на нашето столетие и особено през 20-те и 30-те години, отделни изтъкнати критици като Франтишек Вотруба и Александър Матушка създават теорията на словашката проза, „знаят да четат тая проза“. След тях идват и други, които „не умеят да четат поезия“, а проникновено анализират прозата.

Логично е, от казаното до тук, да предполагаме високо равнище на словашката есеистика — макар най-добрите ѝ представители да се наричат „ученици“. А. Матушка напр. е ученик на забележителния чешки литературен мислител Франтишек Шалда, но тъкмо защото творчески се е учил от него в своите есеистични литературни профили и портрети е чужд на всяко епигонство. Йозеф Бжох, от средното поколение на словашките литературни критици, е ученик на Матушка. Като не достига тематичния

диапазон на своя учител Бжох, не му отстъпва по проникновение на аналитичната и синтезираща мисъл. (Последната му книга „Podoby slovenskej poézie“, Характер на словашката поезия 1945—1960, Братислава, 1961 г. се посрещна с бурен отклик от похвали и полемики). Има, разбира се, и други критици, които характеризират днешната словашка литературно-теоретическа и критическа мисъл и по-специално есеистиката. Това е есеистика, с високо стилистично майсторство, остроумие, научна прецизност и афористично, но ясно, незамъглено познавателно съдържание.

На тази критика днес отново даде тон и направление на поезията без идоли.

Милан Хамада (по думите на партньора му в подетия разговор, поетът Войтех Михалик) е млад, образован и чувствителен критик, който внася нови нрави в литературните дискусии. Той е с ясно формирани възгледи, но не заема позиции на непогрешим съдия. По генерация най-близък до младите поети, М. Хамада защитава новите тенденции на литературното развитие, носители на които са връстниците му поети.

В две обширни статии: „Poézia sol' života“ (Поезията — сол на живота), сп. „Slovenské pohľady“, бр. 2 и „Bez zaujatosti neide“ (Без преднамереност не върви), „Kultúrny život“, бр. 7, — като се спира на постигнатите успехи от младите словашки поети, Мирослав Валек „Prít'azlivost'“ (Привлекателност); Ян Стахо: „Svadobná cesta“ (Сватбено пътуествие); Любомир Фелдек: „Sverné léto“ и „Jediný slaný domov“ (Северно лято и Единствен истински дом) и на други поетични творби, издадени през 1961 г., Хамада констатира прелом в словашката поезия.

Както много други М. Хамада открива главната причина за „прелома“ в промяната на отношението на човека към действителността, в характера на това отношение. Нищо, наистина нищо не е дадено веднъж завинаги, в завършена форма. Истинска сигурност в собственото си познание на света има само този, който непрестанно воюва за тази сигурност, неуморно я обновява и не позволява да застине и да заговори с фалшив глас. . . Многообразието на реален свят не може да бъде повече само илюстрация на идеята, а нейно органично съдържание, без което тя не може да съществува.

М. Хамада открива в миналото тип поезия, в която реалната действителност е била само илюстративен материал. „Истината“, изречена в тази поезия, не е лична и конкретна, а абстрактно постулативна, защото тя въвежда героя в историческия процес опростено, без неговия мисловен и емоционален свят. Но днешният човек, съвсем очевидно, не желае повече готови обществени и политически идеали, а иска да се бори за всяка своя идея и образ, стреми се идеалите му да отговарят винаги на новото съдържание на обществената действителност, да бъдат нейна органична, животворна част.

С какво се характеризира днешната социалистическа поезия? Според Хамада тя е конкретна, ясна, свързана непосредствено и дълбоко с живота. Това е поезия, в която творецът е превъзмогнал „хаоса“ на света и е дал на този свят здрав, ярък и чист образ; поезия, която не игнорира многообразната действителност, но се стреми лирически да я „обедини“, да разкрие образа ѝ, дълбокия смисъл на явленията. Затова, разбира се, са необходими непрестанни усилия, тъй като действителността се мени непрекъснато и истината не може да бъде извоювана веднъж за винаги.

Мнозина подозират съвременната поезия в преклонение пред „божеството на метафората и волните асоциации“. По-важно обаче от проучването доколко днешната словашка лирика използва опита на модерната европейска поезия е неоспоримият факт, че в нея вече суверенно владее д в и ж е н и е т о , п р о ц е с ъ т , н е с т и х в а щ а т а борба за истината. Това е решаваща, прогресивна тенденция в развитието на цялата чехословашка социалистическа литература. Младият критик М. Хамада открива чертите на тази тенденция не само в споменатите, анализирани от него стихосбирки, но и в творчеството на по-стари поети, като Шефан Жари, Ян Костра, Павол

Хоров, Милан Лайчйак, особено красноречиво в поезията на Войтех Михалик и най-вече в лириката на Мирослав Валек.

Всяко стихотворение на Валек съдържа няколко подтеми, от които, след процеса на взаимното съприкосновение, разкриване на своето значение и възможности, надмощие взема една тема, която обединява и подчинява отделните теми. Подтемите обаче си запазват частична семантична самостоятелност, която е и израз на многообразието външен и вътрешен свят. Цялостната тема не е дадена в началото на творческия процес, поетът я търси, бори се за нея. (Това се отнася еднакво и до отделните езикови образи, метафори, взаимно свързани асоциации.)

В двете стихосбирки на младия поет Любомир Фелдек Хамада открива една полифонна симфония, с богата поетична образност. Такава образност, която разкрива нови сфери от непосредствения човешки живот; мисловно активна образност е определена идейна функция.

За Хамада и за цялата словашка критика дебютантът Ян Стахо е един неспокоен лирик, който иска да завладее с пристъп действителността, да погледне човека право в очите, с копнеж по правдивост, чистота и искреност. . .

„Размишленията за поезията“ (Úvahy o poézii), — публикувани в бр. 14 и 15 на в. „Културни живот“ — на поета Войтех Михалик, който в последно време се прояви и като проникновен критик, събудиха жив интерес в чехословашката културна общественост.

„Цялата индукция на света не иде ни помогне да си обясним процеса на индукцията“, — от тази забележителна констатация на Енгелс в „Диалектика на природата“ изхожда Михалик в своята полемика с оная част от възгледите на Хамада, в които индуктивното мислене е поставено над дедукцията. Защото, както нашироко се мотивира Михалик, индукцията и дедукцията се допълват взаимно. Без това единство не може да се разбере напълно характерът на съвременната словашка поезия и на художествената литература въобще.

В по-нататъшните си разсъждения Михалик не полемизира с днешната словашка критика, а включва своите усилия в нейния възродителен процес. Той се солидаризира с констатациите, че постулативността, априорността, абстрактното типизиране на героя-гражданин и недостатъкът на драматично отношение (напрежение) между индивидуалното и общото в „старата“ поезия, станаха препятствие за по-нататъшното художествено развитие. Михалик счита също така, че в общи контури са формирани и белезите на новите тенденции в съвременната поезия, които са условие за историческа правда. Но според него, днешната литературна критика и естетика не са изследвали достатъчно фактите — носители в художествената творба на движението и развитието; „модерното“ в повечето случаи се разбира неисторически. За модерно изкуство обикновено се приема онова, което е в опозиция на реалистичното. Едва когато разберем модерното в цялата история на изкуството като принцип, който съдържа вечно прогресивна тенденция на развитието и разкрива нови творчески възможности, едва тогава, напомня Михалик, няма да се чудим, че и Омир е бил модерен.

Михалик аргументира с конкретен материал констатациите на Хамада за прогресивното, динамично направление в поезията. Изречението в лиричната творба, изтъква Михалик, изразява не само мисълта, но и качеството, образа и направлението на тази мисъл. Понякога простият разбор на основните строителни (съставни) части на поетическата реч може да ни обясни много от творческия профил на автора и неговите изразни маниери.

В. Михалик се спира на функциите и взаимоотношенията между съществителните имена, прилагателните и глаголите в поетичната реч. Прилагателното (а също така и наречieto), изтъква Михалик, означава качества в повечето случаи постоянни, докато глаголът е носител на действеност и активност. Поетите, които се стремят към динамика,

съвсем естествено, акцентират върху глагола в художествената реч. Като избира най-характерното в стилово отношение стихотворение на съвременни „традиционни“ словашки поети и представители на „модерната“ словашка поезия (и като прави няколко кратки уговорки за своя механичен и статистически метод, който не претендира да измери живия организъм на лиричната творба), Войтех Михалик се стреми да покаже основната ориентация, типологичните лирични качества на споменатите поети, тяхната характерна работа със словото.

Ето малък пример от съотношението на съществителни, прилагателни и глаголи в една статистическа табличка на Михалик:

поети	съществителни	прилагателни	глаголи
Ян Костра	— 61	— 23	— 16
Павол Хоров	— 55	— 24	— 21
Щефан Жари	— 57	— 17	— 26
— — — — —			
Мирослав Валек	— 55	— 12	— 33
Ян Стахо	— 53	— 17	— 20

В съвременната словашка поезия се забелязва засилване функцията на глагола за сметка на прилагателното. И този процес, заключава Михалик, не е принос само на „младите“, макар у тях да се е проявил най-убедително, но се среща и в творчеството и на другите поети.

Михалик търси и открива различията между „традиционната“ и „модерната“ поезия не в свободния или традиционния стих или в разнообразните метафори, но главно в поетичния подстъп към действителността. Той цени високо лириката на Валек заради борческата ѝ настъпателност, дълбокото художествено познание, обществената и естетическата ѝ програмност; заради недекларираната в нея, но твърда вяра в човека и неговите способности.

★

Заедно с размяната на възгледи за съвременната лирика в словашкия печат и по специално в „Културни живот“ и в „Словенске погляди“ започна дискусията за съотношението между „модерното“ и „традиционно“ реалистично изкуство и литература.

На страниците на „Културни живот“ (вж. статията „Realizmus a modernizmus“ — Реализъм и модернизъм“) известният литературен историк и критик от Института за словашка литература в Братислава, Виктор Кохол полемизира с противниците на „експанзията“ на литературния реализъм в другите видове изкуства и с възгледите на ония, според които модерното изкуство е само „задълбочаване, непрестанно изтъчаване на реалистичния стил във всички отрасли на изкуството“. Виктор Кохол не ограничава реализма само в известни стадии на литературното развитие, но не го приема и като атрибут на художественото творчество, на цялостното изкуство.

Като припомня известната характеристика на Енгелс за реализма в писмото му до Харкнес, Кохол подчертава, че Енгелс е изказал своите възгледи — които съвсем не са били мислени като дефиниция и най-малко като закон — във връзка с реалистичната проза. Защото за епичното изображение на действителността, разсъждава Кохол, са характерни особено различните детайли, в това изображение се открояват най-пълно типове, които действуват в типични обстоятелства. Илюзията на действителността е най-силна, богата, максимална в епичното художествено изображение и „по-бедна“ в драмата, в която отпада описанието на множество детайли, и на преден план се изнасят типове на хора с техните обществени и психологически обстоятелства. Драмата като литературен вид се реализира напълно едва на сцената. Именно там оживяват фигурите, нагледно се „материализира“ действието. Затова, макар драмата да се отнася „по-скъпернически“ към реализма, илюзията за действителността, все пак в нея е силна.

Лириката не борава в такава степен с детайли, типове, обстоятелства, защото е изкуство изразно, израз на субективните преживявания на субекта, а не образ на обекта.

Ако Енгелсовият критерий бъде приложен към други художествени видове и жанрове, то нищо няма да остане от техния реализъм. От реализма биха се „отърсили“ всички изразни изкуства и най-вече музиката; от изобразителните изкуства би се записала за реализма само монументалната епична живопис, а останалите жанрове — днес най-свежи и най-въздействащи, — ще трябва да бъдат провъзгласени за нереалистични, макар и да нямат нищо общо с модернизма.

Естетическият панреализъм, пише в заключение В. Кохол, не изхожда от Енгелсовата характеристика, като отъждествява реализма с изкуството . . .

*

Напоследък много се разисква и върху словашката проза, по-специално върху творчеството на младите. Мнозина смятат, че то страда от големи недостатъци.

Словашкият критик Ян Кот вижда причините в неблагоприятията на младата проза в раздразнената и нетърпелива, високомерна критика; в самите млади прозаисти, — без борчески амбиции и със слабо устойчиви идеали, в тяхната изолация, естетически волунтаризъм, култ към себе си и към случайния опит. Доказателство затова, според Кот, са и изказванията на някои млади белетристи на миналогодишния републикански семинар по въпросите на прозата. Ян Кот призовава към съзнателна програмност младите словашки прозаисти, които трябва да се развиват в унисон с усилията и търсенията на цялата чехословашка социалистическа литература.

Мястото тук не позволява да проследим и някои ценни анализи на успешните Сборници от разкази на младите белетристи Ярослав Блажкова и Антон Хикиш, нито незавършените разговори и изследвания за трилогията от романи на един от най-даровитите съвременни словашки писатели — Владимир Минач. Но не може да се отмени напълно статията на Виктор Кохол, която се появи в „Културни живот“ (вж. „Problemy výzkumu prózy“ Проблеми на изследването на прозата).

Ако разбираме прозата, пише Кохол, главно като изобразителен литературен жанр — каквато тя е и в действителност — и насочим своето аналитично внимание предимно върху нейната описателна страна, не винаги ще се доберем до нейното своеобразие. Защото, известно е, че с прекомерна описателност се отличава само художествено стерилната, фактологична и натуралистична проза. . . Но и образите-типове не играят в прозата такава централна роля както в драмата, макар и тук драматичният проблем (като рефлексивно явление) да има основно значение. Ако пък съсредоточим вниманието си само към проблемната сфера на прозаичното произведение, рискуваме да не вникнем в същността на произведението, да го представим като публицистически трактат.

При художествената проза, повече отколкото при всички други художествени видове, е наложително синтетичното изследване. Защото художествената проза по своя характер е един синтетичен вид с епични, лирични и драматични елементи.

*

Днес словашката литературно-критическа мисъл е отнсно умен и добър ключ, който ни въвежда в храма на изкуството, напуснат завинаги от всезнайните оракули и безчестните мистификатори; в храма на неспокойната и светла човешка мисъл, чиято светлина няма да помръкне, защото струи от недрата на живота.